

ІМ'Я & СИМВОЛ. САКРАЛЬНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ АЗБУКИ

2. Азбука як божественне послання. Містичні смисли Кирилиці

Наступним етапом символотворення, яке на відміну від архаїчного письма є більш абстрактним виступає кирилиця. Її значення важко переоцінити, оскільки ця абетка дозволяє передавати сакральну інформацію, тому поряд з грецьким, латинським алфавітами вважається священним письмом.

Більшість славістів погоджується, що азбуку винайшов Кирило і Мефодій. Питання генезису азбуки було б зрозумілим, якби не існування двох азбук – Кирилиці і Глаголиці. Хоча ці терміни наукового походження і не мають жодного відношення до історії питання, очевидно є відмінність написання і значення літер алфавіту.

Виникнення кирилиці зумовлене практичною необхідністю. Спроба записувати особливості слов'янського мовлення римськими й грецькими літерами не увінчалася успіхом. Грецький алфавіт, попри свою досконалість для греків, виявився технічно непридатним для передачі автохтонних звуків. У творі Чорноризця Храбра «Сказання про писмена» називаються конкретні звуки, які грецькою записати неможливо: «но како может за писати добрѣ гречьсками писмены ѣъ или живѡ(т), или сѣло, или црѣкы, или чааніе, или широта, или іадѣ, или жды, или жность, или іазыкъ, или ина подѡ(б)на(а) симѣ» [1]. Під час ретельного вивчення висловлювання Храбра стає зрозумілою несумісність значень у грецькій і слов'янській мовах:

1. «Ѣъ или живѡ(т)». 1.1. Ъъ (Богъ): літера бета (β) у давньогрецькій мові вимовлялася як дзвінкий губно-губний звук [b] (б), відповідно у сучасній грецькій мові, яка використовувалася у X ст. вона читалася як [v] (в) і відома як «віта». У наукових, математичних та міжнародних контекстах зазвичай використовується її давня вимова, як [б]. У зв'язку з цим звука [б] у них просто не було, тому слово «Бог» перетворилося б на «Вог». 1.2. Живѡть (Життя). У грецькій мові немає окремої літери для звуку «ж» [з], як в українській. Для передачі звуку «ж» у запозичених словах греки використовують поєднання літер «тζ» (читається як «дж») або «ζ» [з]. Наприклад, ζοή (зоі) им – «життя»).
2. «Сѣло, или црѣкы». 2.1. Сѣло (Зіло) – дуже, дуже сильно: звук [дз] був специфічним для слов'ян, греки його не мали. 2.3. Црѣкы (Церква): звук [ц] – греки не могли його передати однією літерою Звук [ц] передається поєднанням літер «тσ». Також звук [дз] передається поєднанням «тζ». Наприклад, слово παιδία – «діти» вимовляється через [дз], а τσάι – «чай» через [ц].
3. «Чааніе, или широта». 3.1. У грецькій мові відсутня окрема літера для звуку [ч] (як в українській), оскільки шиплячих звуків у класичній грецькій абетці немає. Для передачі звуку [ч] у запозичених словах (наприклад, чемодан, чашка) греки використовують поєднання букв (диграф) τσ. 3.2. У сучасній грецькій мові немає окремої літери для звуку «ш». Замість цього звуку зазвичай вимовляється або записується тверда сигма (Σ, ς), що звучить ближче

до «с» або «ш» залежно від сусідніх літер, а також використовуються буквосполучення.

4. «ІАдь, или жды». 4.1. ІАдь (Ядь – «їжа»): В грецькій мові літери «я» як єдиний символ відсутній, зазвичай передається поєднанням літер, де «і» (ι, η, υ) стоїть перед голосною «а» (α) і звучить як швидке перетікання від «і» до «а», що нагадує українське «я». 4.2. Жды – «чекай, очікуй» та Жность – «жатва, жнива»: знову йдеться про звук [ж] та сполучення приголосних, які грецьке вухо не сприймало як окремі фонemi.

5. «ІАзыкъ» – «язык, народ: початковий йотований звук [йа].

Головною ідеєю Храбра була констатація можливого спотворення сутності мови, що пізніше використала Російська імперія у ХІХ ст. Спроби писати слов'янські слова грецькою абеткою були «без устрою», тобто безсистемними.

Розв'язав цю проблему Костянтин (Кирило), який залишив грецькі літери для звуків, що збігалися (а, е, к, т тощо) і вигадав нові знаки для суто слов'янських звуків (б, ж, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ъ, ю, я). Окремі з них він запозичив із давньоєврейського письма (наприклад, літери Ш та Ц походять від єврейських «шин» та «цаді»), оскільки там ці звуки були. Храбр обґрунтував також кількісний склад алфавіту (тридцять вісім літер), що було відповіддю на запитання опонентів, що слова можна писати меншим числом літер, адже греки обходяться двадцятьма чотирма. Насправді ці питання нав'язували меншовартість слов'ян. Справа у тім, що греки до цих двадцяти чотирьох додали ще одинадцять: двогласних – «дифтонгів», як фіксуються в поодиноких списках, і три літери на позначення чисел 6, 90, 900, тому сума становить тридцять вісім. Таким чином, використовуються схоластичні аргументи, доводилося, що у слов'янській абетці кількість звуків дорівнює грецькій: «т сътвори имъ тридесать писменъ т ѿсьмъ, ѿва убо по чину греческы(х) писменъ, ѿва же по словенсѣи рѣчи» (300).

Зручність і доступність кирилиці дозволили використовувати її не лише для богослужіння, і у повсякденних справах, зокрема міжнародних договорах і юридичних документах. Існування «грамот» згадується у договорі князя Ігоря з греками (944 р.): «Ныне же уведел естъ князь вашъ посылати грамоты ко цесарьству нашему (греческому): иже посылаеми бывають от них сли и гостие, да приносятъ грамоту, пишууче сице» [18, с. 101-111]. Дослідження Я. Малінгуді свідчать, що переклад, внесений до «Повісті минулих літ», робився з грецької копії книги ХІ ст., тобто після впровадження християнства в Київській Русі [19, с. 61, 78, 80, 84-87]. У русько-візантійському договорі 911 р. є згадка про письмові заповіти русі, які мешкали і померли в Царгороді [20, с. 42-43.], що вказує на дотримання візантійською юриспруденцією прав руських купців і визнання документів: «Аще кто умреть, не урядивъ своего имѣнья, ци своих не имать, да възратит имѣние к малым ближикам в Русь. Аще ли сотворить обряжение таковый, возметь уряженое его, кому будет писал наследити имѣнье его, да наследит е» [21].

У своєму трактаті Храбр зазначав, що його опоненти сумніваються в доцільності слов'янських письмен, аргументуючи це тим, що вони бо не

існують з давніх давен, як от: давньоєврейські, грецькі чи латинські. Противники слов'янської культури апелювали до того, що Бог велів, щоб священні книги існували лише трьома мовами, оскільки надпис на хресті, де було розіпнуто Ісуса Христа, було зроблено єврейською, грецькою і латиною, тому слов'янські письмена не від Бога. Ними користувалися при написанні священних книг Заповітів. Інші алфавіти, не побудовані на законі тайнопису, вважалися не придатними для писання Євангелія. Саме це і підштовхнуло Кирила і Мефодія створити новий тайнопис, який би ґрунтувався на традиціях слов'янського світу. В якості аргументу Храбр використав твердження про те, що найпершою мовою була «сірійська», якою говорив Адам, а не латинська чи грецька [1]. Відповідно до грецьких джерел, греки тривалий час записували своє мовлення фінікійськими буквами, а грецький алфавіт поступово складався за участю Паламеда, Кадма із Мілета, Сімоніда, Епіхарма, Діонісія Граматика та інших. Храбр підкреслив, що «словеньскыи книги едины̑ стѣи Кѡнстантинь, нарицаемыи Кѡрилъ, писмена сътворишь и прѣложи в малѣхъ лѣтѣхъ(х). а ѡни мнози многыми лѣты... тѣмъ(ь) же словенскаа писмена стѣиша сж(т). стѣ бѡ мужь сътворишь ҃а естъ, а греческа еллини поганѣи» (302). Храбр обґрунтовує необхідність існування слов'янського письма і відносить роль Костянтина (Кирила) [1].

Твір Чорноризця Храбра став актуальний в Україні у XVI-XVII ст., коли з боку католицької шляхти Речі Посполитої посилювали утиск православ'я. Трактат «Ω писменехъ...» був надрукований в Острозі у 1578–1580 рр. Іваном Федоровим під заголовком «Сказанїє како состави стѣи Кирилъ Философъ азъбуку по языку словеньску и книги преведе ѡ(т) греческихъ на словеньскїи языкъ» і мав бути відповіддю на спроби нівелювати церковнослов'янську мову та випадки відомого на той час єзуїта Петра Скарги [1].

Далі буде.